

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

**СИСТЕМА І СТРУКТУРА
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ:
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ**

Збірник наукових праць

КИЇВ
ЗНАННЯ УКРАЇНИ
2003

фіксовано в словарях останнього десятиліття; 3) повернення старих слів; 4) актуалізація слів; 5) уход слів в пасив мови. Ці хронологічні пометы при кожному поміщенні в словарі слів дають можливість відчути динаміку в лексическому складі російської мови.

Склад словника налічує більше 7 тисяч слів і стійких словосполучень. Кожна словарна стаття містить тлумачення лексическої одиниці, її нормативну, граматическу, стилістическу характеристики, етимологічну справку і т.п. В якості ілюстрацій використовуються цитати з сучасної преси і літературних текстів останнього десятиліття.

Як видно з вищеизложеного, мовні зміни кінця ХХ століття активно сприймаються сучасними лінгвістами і знаходять в цілому адекватне відображення в нових роботах по лексикографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. - К., 1976
2. Валгіна Н.С. Активні процеси в сучасній російській мові. - М., 2001
3. Большой толковый словарь русского языка./Под ред. С.А.Кузнецова. - М., 1998
4. Комплексный словарь русского языка. / Под ред. С.А.Тихонова. - М., 2001
5. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. / Под ред. Т.Ф.Ефремовой. - М., 2001
6. Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца ХХ столетия. / Под ред. Г.Н.Скляревской. - М., 2001.

Н.М. Цівун

ПРОБЛЕМА ПЕРІОДУ ЯК ФІГУРИ У ЛІНГВОПОЕТИЦІ

Періодичне мовлення вже не одне століття привертало і привертає увагу дослідників. Як стилістична категорія названий засіб починає вивчатися з часів формування риторики і традиційної поетики. Ще давньогрецькі філософи та римські оратори, заклавши підґрунтя теорії художнього образу, тропів та фігур, зробили перший крок до розкриття сутності періоду як категорії риторики та поетики.

Уперше періодичне мовлення використав у своїй творчості один із видатних теоретиків античного красномовства Ісократ. Цей вид мовлення був визнаний ще сучасниками оратора нормою художньої літератури. Головна заслуга Ісократа як ритора, вказує Ф. Зелінський у праці "Художня проза і її доля", полягає у тому, що він "відмовився від багатьох зовнішніх засобів..., зате зосередив свою увагу на періодизації", "створив стиль грецької прози, обов'язковий для всіх тих, хто високо цінує літературну славу письменника" [6,79]. Античний мислитель розглядав періодичне мовлення як обов'язковий компонент стилю, він вважав майстерно створені періоди ознакою таланту письменника.

Риторика, розвиваючись в античні часи як наука впливати на розум і волю громадян засобами слова, досягла досить високого рівня розвитку за часів Аристотеля. Саме цей учений у своїх літературно-теоретичних працях "зробив риторическу науку, чітко визначив загальні закони красномовства, створив теоретичне вчення про принципи досягнення прекрасного у сфері мовотворчості"[9,37]. Аристотель був першим грецьким філософом, який спробував дати наукову оцінку періодичному мовленню.

У трактаті "Риторика або Про мистецтво риторики" вчений виділяє неперервне мовлення, скріплене за допомогою сполучників, та періодичне, що складається з періодів. Період, за Аристотелем, - це вислів, який сам по собі має початок і кінець та розміри якого легко оглянути"[2, 125]. Періодичне мовлення, на думку вченого, легко сприймається і запам'ятовується, оскільки має число. П.А. Виноградов у статті "Про евристичне, логічне, граматичне і риторичне вивчення періодів від Аристотеля і донині" зауважує, що під

числом періоду філософ розуміє "особливого роду прозаїчне благозвуччя, тобто ритм" [4,4].

У своїй праці Аристотель звертає увагу риторів і ораторів на те, що період повинен мати закінчену думку і складатися з колонів. Колон, на його думку, - це одна з двох частин періоду. Отже, за Аристотелем період складається з двох колонів.

Продовжує і доповнює вчення про період грецький філософ Деметрій Фалерський у праці "Про стилі". Він визначає період як "систему колонів і ком, вправно пристосованих для вираження думки" [1,239]. Чіткої дефініції поняття колона автор у трактаті не дає. Він пише: "Подібно до того як поетичне мовлення визначає розмір - двостопний, шестистопний чи інший, так і прозове мовлення визначає і розмежовує колон. Мета колона показати думку" [1,237]. Під комою Деметрій розуміє короткий зменшений колон. Найменший період має складатися із двох колонів, а найбільший із чотирьох. Така кількість колонів відповідала запасу дихання, яке потрібно було для виголошення періоду.

Крім того, вчений спираючись на "Риторику" Аристотеля, виділяє також і простий період, що складається з одного колона. Але робить таке доповнення: "Будь-який колон може стати простим періодом, якщо він має певну довжину і заокруглене завершення" [1,240]. Середня довжина колона відповідала довжині гекзаметричного вірша в поезії, тобто не більше 17 складів. Останній колон у періоді, як вказує ритор, повинен бути довший за інші, щоб підкреслити основну думку.

Слід зазначити, що мислитель вважав період одним із засобів створення урочистості та величності мовлення. Він уподібнює періодичне мовлення "камінню, яке підпирає склепінчасту покрівлю" [1,240]. Разом з тим, Деметрій застерігає ораторів від надмірного використання у своїх промовах періодичного мовлення, оскільки воно буде створювати ефект неправдоподібності. "Я не схвалюю мовлення, яке сплетене тільки із періодів, - пише ритор, - ні цілком розірваного, а віддаю перевагу мовленню, яке поєднує те й інше" [1,240]. Таким чином, Деметрій розглядає доречність використання періоду у двох аспектах. Перший, безсумнівно, необхідний, оскільки робить текст більш виразним, насиченим, а, отже, і більш цікавим для читача чи слухача, другий - розглядає надмірне використання періодів як ваду тексту.

Проблему періоду не оминали і вчені Стародавнього Риму. Марк Туллій Цицерон, найбільший оратор і ритор римської епохи, у праці "Оратор" також звертає увагу на виразальні можливості періоду. Усталеного терміна на позначення понять *періоду*, *коми* і *колона* латинською мовою при Цицероні ще не було, тому автор, як правило, передає їх нагромадженням синонімів: "те, що у греків називається період, у нас - то відрізок, то кругообірот, то послідовність, то обвод" [14, 375]; "те, що греки називають комою, ми - відрізком, те, що по-грецьки колон, по-нашому член" [14,380]. Періодичне мовлення, на думку мислителя, має велике значення у судових промовах, зокрема звинувачувальних та захисних. Аналізуючи промови своїх сучасників, ритор вказує: "Гегесій зовсім неправий, коли уникає періодів і тільки рубає своє мовлення на дрібні частини" [14, 380]. Таким чином, Цицерон підтверджує стилістичну значущість періоду як засобу створення піднесеності викладу.

Давньоримський теоретик ораторського мистецтва Марк Фабій Квінтіліан зібрав воєдино все те, що говорили про період Аристотель, Цицерон та інші, але акцентував увагу на "думку, або зміст періоду" [4, 19].

Отже, антична теорія стилю порушила такі 3 основні питання в дослідженні періоду:

1. Уживання в тексті. Вважалося, що в періодичному мовленні найширше виявляються самі можливості мови, тому до нього ставилися суворі вимоги ясності, прозорості, вишуканості викладу, а не штучності, не шаблон-

ності. Крім того, перенасиченість чи недостатність їх сприймалися вада тексту.

2. Структурно-синтаксична побудова періоду. Автори античних трактатів з риторики, зупиняючись на питанні побудови періоду, використовують поняття "колон" і "кома", які позначають частини періоду.

3. Ритмічність як основна ознака періоду. Гармонійність, музичність і ритмічність, за вченнями античних мислителів, - це ті ознаки, які відрізняють період від інших типів мовлення і надають йому великої сили художнього впливу.

У сучасному мовознавстві існує кілька поглядів на вчення грецьких і римських риторів про період. Перший погляд, сформульований П.А.Виноградовим, характеризується тим, що із всього вчення про періодичне мовлення можна використати лише сам термін *період*. Другий, висловлений М.С. Лапіною, полягає в тому, що вчення про період, яке було створене Аристотелем і лягло в основу античної теорії про періодичне мовлення, не втратило своєї цінності і до наших днів.

Безперечним залишається той факт, що "основні здобутки античної греко-римської риторики як науки і мистецтва слова вже стали класикою, яка надалі щось втрачала, а щось і набувала, вбираючи в себе надбання наступних історичних періодів, освітніх епох і стилів культур, зокрема й української" [9,40].

Так, у вітчизняній літературі періодичне мовлення активно починає застосовуватися видатними літописцями I третини XVIII століття Григорієм Грабянкою, Самовидцем (Романом Ракушкою-Романовським) та Самійлом Величком у творах історико-мемуарного змісту (козацьких літописах). Особливо вирізняються періоди Самійла Величка, що мають виразний літературно-мистецький характер. Мовознавці відзначають, що " в літописно-патетичні періоди історично-художнього мовлення Величка фрази сполучаються стрункою системою єдинопочаття; висловлення заокруглене підсумковим риторичним запитанням багатозначного характеру або кульмінаційним піднесенням інтонації, після чого йде нове повідомлення, злам у висловленні, який є антитезою до попередньої частини" [3,55].

Вчення про періодичне мовлення в українській мові активно розроблялося професорами Києво-Могилянської академії XVII – XVIII століть у курсах із риторики і поетики. У праці "Опис курсів з філософії та риторики професорів Києво-Могилянської академії" за редакцією Я.М. Стратій описані курси риторики киево-могилянського циклу. Дослідники відзначають [13, 4], що найзмістовніші та найоригінальніші курси риторики відносяться саме до кінця XVII і початку XVIII століть. Оригінальність курсів проявлялася перш за все у використанні різних джерел, у наданні переваги тим чи іншим аспектам традиційної риторики, у розгляді суспільно-політичної проблематики, у творчому використанні античної спадщини, у різній мірі використання барокового стилю. Крім того, такі вчені, як: Йосип Кононович-Горбацький (1636), Прокіп Калачинський (1692), Веніамін Богацький (1720), Феофан Трохимович (1729), Йосиф Оранський (1730), Сильвестр Кулябка (1733), Сильвестр Ляскоронський (1739) - у своїх працях окремі розділи присвятили також і проблемі періодичного мовлення. На жаль, більшість українських латиномовних курсів теорії поетичного та ораторського мистецтва, прочитаних у Києво-Могилянській академії та в інших закладах країни у XVII – XVIII століттях залишаються у рукописах, які знаходяться в різних книгозховищах та архівах країни. Проте на підставі опублікованих праць Ф. Прокоповича "De arte poetica" і "De arte rhetorica" (1706 р.), а також курсу "Hortus poeticus" М. Довгалевського можна безпомилково відтворити загальні тенденції у вивченні періодичного мовлення цього періоду.

Ф. Прокопович у трактаті з риторики вченню про період відводить чотири розділи: "Про періоди і, передусім, про суть, різновидності і частини

періодів", "Про витонченість періоду і, особливо, на що треба звертати увагу в окремих його членах", "Про витонченість періоду, яку можна побачити в поєднанні його членів", "Про вживання періодів, членів і ком (синтагм) у промові та різноманітність їх поєднання". У періодові вчений виділяє дві частини – *протасис* і *аподосис*. Протасис – це та частина, що починає речення, і почувши яку, слухач напружується і чекає закінчення; аподосис – це саме закінчення речення, яке заспокоює розум [12, 253]. Обидві частини не можуть бути зрозумілі, якщо кожну з них взяти окремо. М. Довгалевський до цього пояснення додає, що протасис – це підмет, а аподосис – присудок, тому що підмет вважається неначебто початком, а присудок – закінченням думки. Пояснюючи ці частини, Ф. Прокопович і М. Довгалевський посилаються на аристотелівське визначення періоду.

Автори латиномовних поетик та риторик дають детальне пояснення складових частин періоду – коми (синтагми) і колону. Вичерпне пояснення цих складових знаходимо у поетиці М. Довгалевського: "Кома (синтагма) – це грецьке слово, а по латині *incisus* або *articulus*; вона являє собою найменшу частину речення, яка виражає певний зміст. Колон, або член, – це речення, яке виражає закінчену думку, але неповну і залежну від іншої частини періоду" [5, 337]. Аналогічні визначення наводить і Ф. Прокопович [12, 252].

Усі види періодів автори курсів теорії словесності поділяють на властиві і невластиві. До перших відносяться моноколон, диколон, триколон і тетраколон, до других зараховують надмірний період, пневматичний, період-пневма, розтягнутий і періодичний опис. Крім того, вони дають широке і детальне пояснення цих видів, наводять свої приклади, а також приклади з творчості античних авторів, в основному з промов Цицерона. Що стосується структурно-граматичних рис названих періодів, то і з цього питання автори поетик і риторик залишили нам свої міркування. Детальну відповідь на це питання дали М. Довгалевський [5, 340-346] і Ф. Прокопович, перелічивши усі можливі сполучники, що виражають причину, умову, градацію і бажання, крім того, порівняльні, розділові, відносні, заперечні сполучники, а також ті, що вказують місце або час [12, 263].

Період як смислова єдність мовної конструкції, на думку риторів, повинен відзначатися красою слів, їх риторичним поєднанням і ритмічною будовою. Так, М. Довгалевський у курсі поетики "Hortus poeticus" у розлізі "Плід четвертий. Про поділ та будову періоду" [5, 348-351] ділить слова на три групи: звучніші, вагоміші та метафоричні. Перша група – це слова, до складу яких входять голосні *a, o, u* (наприклад: закон, указ, вказівка). До другої групи належать слова, що складаються з більшої кількості складів; а також прикметники вищого і найвищого ступенів порівняння, які звучать красивіше, ніж ці ж прикметники у звичайному ступені. Наприклад, красивіше звучить *миліший*, ніж *милий*, *більший*, ніж *великий*, *найстарший*, ніж *старий*. Щодо третьої групи слів київський теоретик не дає ніяких пояснень, а наводить лише приклади: "золотий вік", або "вік Сатурна" звучить краще, ніж "щасливий вік", "розгнущана свобода" краще, ніж "надмірна". Крім того, М. Довгалевський визначає ще слова, які менше прикрашають період, а саме: *незвучні* (до складу яких входять голосні *e, i*), *короткі* (складаються з одного або з двох складів), *прості*, або *простонародні* (використовуються у розмовній мові). При сполученні слів у періоді вчений рекомендує дотримуватися таких правил:

1. Не слід вживати багато слів, які починаються з одного й того ж самого складу або однієї і тієї ж самої букви.
2. Не слід вживати багато слів з однаковим закінченням.
3. Необхідно уникати збігу голосних і приголосних.
4. Використовувати такі сполучні слова: *настільки, що, а також, і, хоч, однак* та інші.

Детально і широко про підбір слів пише Ф. Прокопович у трактаті "De arte rhetorica". Він підкреслює, що вся краса мови міститься у словах і словосполученнях, а тому рекомендує підбирати і використовувати "чарівні, образні, милозвучні, приємні, вагомі" слова [12, 257]. Перша група слів – чарівні та образні, на думку риторів, завжди чіткі та зрозумілі й ніколи не двозначні. Це слова, що "надаються розумові зображенням блискучих речей, як світла, зір, ясної погоди, блиску металів, прикраси одягу, будівель", своє переносне значення вони "беруть від гарних витончених речей, що відсвіжують очі та думку" [12, 257]. Тут же Ф. Прокопович повчає, що слід уникати простих і грубих слів, які означають щось огидне. Милозвучними автор трактату називає слова, до складу яких входять плавні приголосні та голосні *a, o, y*. До цієї групи він відносить також багатоскладові слова, прикметники найвищого ступеня порівняння і віддієслівні іменники, що є звучніші, ніж непохідні. Проте у підборі багатоскладових слів учений радить звертати увагу на їх зміст, етимологію, звукову сторону, зокрема на ритмічну будову. Крім того, він зосереджує увагу на тому, щоб не використовувати іншомовних слів, навіть якщо вони милозвучні. Під приємними словами Ф. Прокопович розуміє менш звучні, але ті, що "якимсь способом і без страшного тріскоту вливаються у вухо, а їхній звук подібний до води, що спливає лагідно по схилах" [12, 258]. Наступна група – це вагомі слова, що вказують "більшу силу чи доброї чи поганої справи і надають образності" [12, 257]. Усі згадані групи слів, на думку риторів, потрібно ставити у відповідних місцях, тобто там, де цього вимагає зміст. Так, наприклад, для змалювання достойних подиву гідних справ, що вимагають високого стилю, необхідно підбирати звучні і вагомі слова; для опису маловажливих подій – легкі, а для зображення приємного змісту – милі та чарівні.

Ф. Прокопович, наслідуючи античних мислителів, зокрема Цицерона, нараховує шість вад, які оратор повинен обминати при створенні періодів, а саме: у словосполученнях уникати гіатуса і сибілянтів *s* і *x*, слів з однаковим закінченням, а також з нагромадженням однакових звуків; не варто повторювати у періоді одне й те саме слово, хіба тільки у фігурі повторення, іменники краще ставити у різних відмінках, а дієслова у різних формах, особливо у суміжних періодах. До вад художньої мови київський ритор зараховує також гіпербатон, або негармонійне розміщення слів у періоді та монотонність, яка виникає від застосування однакових за своєю структурою слів.

Загалом вчення теоретиків словесності XVII – XVIII століть, в тому числі Ф. Прокоповича і М. Довгалевського, про підбір слів у періодичному мовленні відповідає загальним вимогам, які ставилися перед хорошим стилем, а саме: чистота мови, ясність, краса і відповідність.

Таким чином, підвалини вчення про період були закладені у працях Аристотеля "Риторика", Деметрія Фалерського "Про стилі", Цицерона "Оратор", Квінтіліана "Навчання оратора", а також анонімних трактатів "Риторика до Гереннія" і "Про високе". Це вчення було продовжене і розвинене авторами українських шкільних курсів словесності XVII – XVIII століть з урахуванням досягнень західноєвропейської, а також вітчизняної естетико-літературної думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Античные риторика // Под ред. А.А. Тахо-Годи.- М., 1978.
2. Аристотель. Риторика. (Перевод с древнегреческого и примечания О.П.Цыбенко под ред. О.А. Сычева и И.В. Пешкова.) Поэтика. (Перевод В.Г. Аппельрота под ред. Ф.А. Петровского.) Сопровождающая статья В.Н. Марова. – М., 2000.
3. Білодід І.К. Великі синтаксичні сполуки // У кн.: Білодід І.К. Вибрані праці: У 3-х т. – К., 1986. – Т.1.
4. Виноградов П.А. Об эвритмическом, логическом, грамматическом и риторическом изучении периодов от Аристотеля и донныне. – Воронеж, 1903.
5. Довгалевський М. Поетика (Сад поетичний): у перекладі В.П. Маслюка. – К., 1973.
6. Зелинский Ф.Ф. Художественная проза и ее судьба. – Вестн. Европы, 1898.

7. Корнилова Е.Н. Риторика – искусство убеждать. Своеобразие публицистической античной эпохи: Учебное пособие. – М., 1998.
8. Маслюк В.П. Латиномовні поетики і риторики XVII – пешої половини XVIII століть та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. – К., 1983.
9. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика Стародавньої Греції і Стародавнього Риму // Дивослово. – 2002. - № 1. – с.33- 40.
10. Мацько Л.І., Мацько О.М. Вітчизняна риторика // Дивослово. – 2002. - № 5. – с.22-27.
11. Мацько Л.І., Мацько О.М. Вітчизняна риторика // Дивослово. – 2002. - № 12. – с.20-26.
12. Прокопович Ф. Філософські твори : У 3-х т. – К.:1979. – Т.1.
13. Стратий Я.М., Литвинов В.Д., Андрушко В.А. Описание курсов риторики профессоров Киево-Могилянской академии. –К., 1982.
14. Цицерон М.Т. Три трактата об ораторском искусстве. – М.,1972. – 470 С.

О.М. Чадюк

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ Й МЕТАФОРІЧНІ АСПЕКТИ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ 2002 РОКУ

Вибори - легітимна, конституційно затверджена процедура вільного волевиявлення громадян, феномен, що належить до царини політики, відкрита демонстрація соціальних контактів, подія, на яку очікують громадяни. Дві особливості українського контексту, як зазначає Центр політичних досліджень ім. О.Разумкова, вибори як мало не єдина форма масової участі в політиці й передвиборна ситуація як мало не єдина маніфестація публічної сфери, що перевіряє свою здатність формувати думку та сприяти перетворенню політичного впливу на політичну владу, - спонукають уважніше оцінити передвиборчу практику задля аналізу соціокультурних основ української суспільної думки. Проходження країни через ситуацію виборів може активізувати чи пригнітити ті особливості масової свідомості, які певною мірою обумовлюють рівень консолідації суспільства, розвиток державності.

Розглядаючи деякі аспекти виборчої кампанії 2002 року на рівні особливостей масової свідомості, на яких було зроблено акцент у ЗМІ, необхідно підкреслити такі: використання "образу ворога", протиставлення "своє-чуже", поняття "хворе суспільство", "комуністична чума", "ігри", "розіграш політичної колоди". Як свідчить матеріал, джерелами якого були ЗМІ різних політичних уподобань – "ліві", "праві", "незалежні", - добираючись максимальної масової підтримки, ми змушені постійно мати на увазі архетип боротьби. Саме навколо нього побудовано більшість агітаційної продукції, на ньому акцентувалася увага в ході передвиборчої кампанії.

Відомо, що ЗМІ можуть формувати нові цінності, традиції, сценарії соціальної поведінки суспільства та ін. Вони створюють нашу колективну ідентичність та відображають національний менталітет. Роль ЗМІ у передвиборчій кампанії полягає, на нашу думку, в організації суспільного та соціального діалогу, або дискурсу, та здатністю впливати на розвиток суспільства, репродукувати національну самосвідомість. Завданням ЗМІ є також відстоювання та захист як загальнолюдських, так і індивідуальних цінностей, забезпечення свободи слова та прав людини в контексті поваги до національних цінностей [1,64].

ЗМІ – преса, радіо, телебачення, Інтернет - конституують публічну сферу як комунікацію між політичними елітами, власне виборцями, політтехнологами, коментаторами, журналістами. Саме ЗМІ рухають виборчу кампанію, є одним з її основних механізмів. Володіючи економічними важелями, ЗМІ є відносно самостійними в організації комунікативних мереж, що дозволяє їм "виступати в ролі окремого політичного суб'єкта, а також виявляти власні політичні симпатії та брати найактивнішу участь у вирішенні політичних подій"[2,93].